

Бобан Миленковић

Међународни центар за православне студије,

Ниш

e-mail: boban.fani@gmail.com

ДУХОВНА ДИМЕНЗИЈА НАРОДНЕ ЕПСКЕ ПЕСМЕ УРОШ И МРЊАВЧЕВИЋИ

Апстракт: Епска времена везана за Светородне Немањиће, Краљевића Марка, Светог кнеза Лазара, Косово и Метохију, Призрен, Крушевац или Грачаницу и Лазарицу, Раваницу – ма где и ма када оне, опет и опет, од нових Немања, Лазара и деце им биле грађене – једина су садашњост у којој Срби разумевајући прошлост имају своју будућност. Без те непрекидне духовне епике, која није ништа друго до Јеванђеље гулама препевано, немогуће је разумети Србе, а још теже је Србину да разуме себе као оног ко је утемељен на јеванђељском завету Светог Саве запечаћеном косовско-метохијским путоказом и примером – којима смо као народ и појединац Црквом Христовом рођени и запечаћени.

Кључне речи: Јеванђеље, духовност, књиге староставне, завет, властољубље, црква, држава, клетва, благослов, епске песме.

Увод

Сагледавање духовности у народним епским песмама незамисливо је без свести о чињеници да је свака песма, пре свега, слика човека изнутра, како оног ко ју је спевао и/или пева, тако и оних који је слушају и прихватају, па тек онда времена и простора као оквира историјских догађаја. Ово нарочито важи за песме попут песме *Урош и Мрњавчевићи*, која је сва заснована и сва прожета унутрашњим узроцима и последицама кретања конкретних особа. Ликови, и догађај кроз који су они опевани у овој песми, сабрани су око и усмерени ка главном лику Јунака – коме предају своја дела на оцену али од кога бивају и иницирани на деловање. Уласком у лик Јунака кроз његову централно саборну позицију он се јасније доживљава и разуме као централни носилац духовних дубина и висина на којима почива и које нам кроз опис његовог деловања предаје песма. Јунак тако не бива проста херојска (историјско друштвено-политичка) појава, већ он јесте и конкретна спона народа са Богом сагласно са Заветом сачуваним у *књигама староставним* који је мерило свега у животу човека. У песми *Урош и Мрњавчевићи* не пева се само у оквирима историје, нити је она главни узрок песме. Народни певач ју је испевао у духу православне духовности којим осмишљава¹ прошло и усмерава будуће – управо је то тајна којом песма измиче просто историјско-критичком тумачењу и разумевању. Без препознавања духовних основа садржаних у песми немогуће је разумети њен мотив и циљ ка коме нас она води кроз конкретне драме ликова и догађаја у њој – јер

¹ Видети о томе Деретић 1987, 56.

кроз њу ћемо тако разумети и самог певача који песмом говори. Не прихватимо ли као један од кључних основа православност певача, не будемо ли у његовом духу, нећемо разумети ни то како је било могуће да јунак песме, Краљевић Марко, живи духовно-епским животом у времену и простору до данас. Суштина је у томе што је његов лик живео у народним епским песмама духом којим су оне певане, а не само на историјским променама и његовим делима или неделима. Временско, спољашње, мењање лика Краљевића Марка у народним епским песмама² није нарушило оквире клетве и благослова описаних у песми *Урош и Мрњавчевићи*.

Кроз епски лик Краљевића Марка сачувано је тело српске заветне, духовне самосвести које трага за својом душом која је, пак, сачувана у лику Светог кеза Лазара, те тако оба дела бића Срба теже једно ка другом. Узрок таквом стању у српском Народу је, много касније, опевао Његош и сам трагајући за душом свога народа остајући, нажалост, у хероизму по мерилима Хомера: *Бог се драги на Србе разљути/Наши цари закон погазише/забацише владу и државу/и царском се крвљу окупаше*³.

О оквирима сагледавања песме

Напоменули смо да праве висине и дубине, у којима треба тражити пуни смисао и снагу песме *Урош и Мрњавчевићи*, нису у старогрчком хероизму⁴; такође нису ни само у историји или само у епици као књижевном жанру јер оне су само средства којима се Народ служи да би се потврдио и одржао као православни народ Божији који има и Цркву и Државу. Православљем као Заветом са Богом, Срби су се сабрали и остали непрекидно Народ и Црква без обзира на губитак Државе. Подвигом очувања заветних корена⁵ изграђена је и песма *Урош и Мрњавчевићи*, чувајући Србе од нестанка.

Имајући на уму управо изречено, лако је разумети да анализа народних епских песама без сагледавања еванђелског, црквено-православног утицаја⁶, није dostatна. Без компоненте духовности анализа не допире до главног извора народних песама – Јеванђеља Христовог и искуства Срба да *без Бога ни преко прага* није добро крочити⁷. Духовност православља се дотиче читаве творевине и уводи човека подвижничко-литургијским животом у слободу коришћења благодатних дарова ради обожења у Христу Богочовеку⁸. Другим речима, имамо основа да и у песми *Урош и Мрњавчевићи* потражимо благодатно-духовне дарове тј. компоненте духовног руковођења карактеристичне за православну духовност⁹. Својим духовним садржајем она улази у ред дела која садрже учење о Духу(Светом), те се може назвати и духовно-народном песмом¹⁰.

Изречене карактеристике православне духовности налазимо не само у песми *Урош и Мрњавчевићи*, већ и у другим народним епским песмама; добар пример за то је *Натпис на Косовском мраморном стубу*¹¹. У *Натпису* су духом православља словесно сједињене историја, епика, естетика и њиме исказане и предане у наслеђе као српско

² Видети о томе Зуковић 1985, 20.

³ Његош 1964, 114–115.

⁴ Темљи на којима је песма настала су библијско-новозаветни (Књиге о Судијама, Царевима, Јеванђеље), а не старогрчка трагедија хероја. Видети Аверинцев 1982, 176.

⁵ О каквим коренима је реч видети Бојовић П. 2012, 786–789.

⁶ Видети Бојовић П. 2017, 156.

⁷ Видети о томе Јовановић 2017, 5.

⁸ Видети још о отме Свети Николај 1988, 47–49.

⁹ Разговори Страника са духовним оцем, 12.

¹⁰ О томе шта се и због чега може у Цркви назвати духовним видети Свети Григорије 2015а, 51

¹¹ Видети Лазаревић 1979, 158–159.

народно искуство православног живота¹². Оне су њиме преображене, ослобођене од пролазног, поставши способне да човек њима исказује истине еванђелског *Завета* који су Срби са Богом склопили много пре Косовског боја¹³. Због тога ћемо покушати у најкраћим цртама да укажемо на духовност присутну у песми, јер мислимо да је без тога немогуће сагледати мотив и циљ песме *Урош и Мрњавчевићи*. Кренимо редом.

Скуп великаша - Браћа Мрњавчевићи и Урош

На почетку песме *Урош и Мрњавчевићи* улазимо међ српске великаше сабране код цркве Самодреже¹⁴. То су великаши, међусобно различити и по титулама и по духу којим се руководе да би остварили циљ – да одреде на коме је остало царство. Међу сакупљеним великашима издвајају се две струје и то: а) браћа Мрњавчевићи: краљ Вукашин, деспот Угљеша и војвода Гојко¹⁵; б) усамљени царевић Урош.

а) Браћу Мрњавчевић, сакупљене око цркве, песник описује као људе спремне на све да би дошли до царства, будући да *међу се хоће да поморе/ злаћенима да пободу ножи/ јер не знаду, на коме је царство*¹⁶. Сагледавање њихових поступка је немогуће без изласка из уско историјских, социолошко-културолошких оквира ка духовном. У споменутих оквирима се без духовности, лако, логиком корисности оправдава или прикрива свака духовна аномалија (грех), којом су догађаји изазвани и ка њеном ширењу усмерени. Дакле, неопходно је пронаћи духовне основе ликова опеваних у песми да би разумели и њихова дела. Ово је лако урадити јер су Мрњавчевићи јасно приказани као великаши обузети духом феудалног нереда¹⁷ насталог због греха *пожуде за влашћу* (*libido dominandi*) – *властољубља* – којим су постали непријатељи и Цркве и државе¹⁸. Ваља напоменути да је историјски период о коме говоримо био период феудализма на духовном издисају и почетак ренесансе¹⁹ и хуманизма без Бога²⁰ – такви узурпаторски устанци су били чести у Европи која се све више удаљавала од Богочовека Христа, Његовог Јеванђеља и Цркве²¹.

У том историјском контексту видимо на делу да је грех *властољубља* зло семе којим се човеку усађује богоборство и човекомржња које неминовно израстају из њега. Примарни циљ *властољубља* није освајање власти, не! – циљ му је да утврди промену духа у човеку и преусмери га од Бога ка смрти и човекоубици од искони сатани, чиме спречава човека да оствари обожење због чега је човек створен²². *Властољубље* је демонска превара да би се човек одрекао свега што нам је Богочовек Христос, у Цркви

¹² Видети Бојовић П. 2017, 156.

¹³ Као таква, православна духовност је неспојива са било којом историјском или савременом ван црквеном духовношћу². Споменуте духовности последица су *ођавољења* (видети Преподобни Јустин 2018, 155), које настаје када човек окрене леђа Богу и почне по наговору сатане следити само „свој“ разум. Духовност Цркве је повратак човека Богу и себи, слобода од греха, смрти и ђавола.

¹⁴ Или Грачанице коју као могуће место догађаја спомиње Стефановић Караџић 1845 б, 189.О Самодрежи видети Детелић 2007, 370–371.

¹⁵ Видети Живанчевић 1965, 125.

¹⁶ Стефановић Караџић 1845б, 190.

¹⁷ Аверинцев С. 1982, 30.

¹⁸ Видети Augustin 1982, 78–79.

¹⁹ О томе видети Хрјстоу 1987, 12. и даље.

²⁰ О томе о. Јустин пише следеће: „европски хуманизам је извршио своју мисију: створио је новог човека, човека без Бога и душе.” – Преподобни Јустин 1993, 46.

²¹ Видети Свети Николај 2017, 100–105; 121–125.

²² Видети Радосављевић 2005, 19–42.

Духом Светим по вољи Бога Оца, предао и обукао хранећи нас благодатно својим Телом и Крвљу.

Грех *властољубља*, као духовно-онтолошка аномалија удара директно на сваког човека или народ, а најпре на оне који за свој духовни темељ имају Свето Јеванђеље Христово – као што је то случај са Византијом и Србијом. Од времена Светог цара Константина Римско царство, а преко њега касније Византија²³ и Срби, определило се за Богочовека Христа и тиме за борбу за преумљење човека. Тако нешто је било страно за староримско правно и државно наслеђе старог Рима, остајући тешко схватљиво и суштински неприхватљиво за настављаче истог на римокатоличком и протестантском Западу. Настојање Византије да своје друштвено-правно уређење оствари као симфонију између Цркве и Државе на темељу Јеванђеља, на Западу Европе није схваћено, да би током времена било и одбачено од носиоца духа просвећености. Носиоци тог духа су писали о симфонији ка којој је тежила Византија (али и Срби и други народи Византијског света), као о двоглавом чудовишту које је породила слаба воља Константина Великог из чега „су потекли сви пороци, све суровости одвратне византијске историје...“²⁴. У заносу просветитељства није примећено да је Духом Јеванђеља римско право у Византији преобработено, ослобођено од логике законодавства које осигурава опстанак Државе кроз обоготвореног Императора. Од једног обоготвореног човека право је у Византији, Јеванђељем, преусмерено ка сваком појединцу који, без обзира на сталешки положај, јесте боголико биће које може и има право да оствари своју боголикост, баш као и император. Закон је у Византији постао амандман којим се тумачило Јеванђеља у правној науци чиме се у пракси приближавало остварењу споменуте симфоније и сузбијању властољубља и злоупотребе власти – духовне и државне.

Тежња за остварењем споменуте симфоније преливала се са свим својим врлинама и слабостима, на српска племена много пре њиховог коначног покрштавања²⁵, битно утичући на стварање њиховог духовно-државничког бића у чему је кључну улогу имала Црква²⁶. Имајући у виду дуготрајност процеса христјанизације, а тиме и формирања српске државе и цркве, можемо рећи да се светородна династија Немањића, као плод процеса настајања духовно-историјске свести Срба као хришћанског, европског²⁷, светородног, самосвесног и самовласног народа који је кроз своју Цркву и Државу постао стваралачки пример за друге народе. Срби су, поставши слободан православан народ, спојили своју предхришћанску виталност са Духом православља претворивши стихијску поплаву у реку којој је Богочовек Христос почетак и циљ. Православље код Срба није копија византијско-грчког православља, без обзира што је истог Духа баш као и са руским, бугарским и др. изразима православља²⁸. Карактеристика државе код Срба је и то што је православље учинило да су Владари код њих препознани као добри пастири²⁹. Сами Владари су тежили ка том идеалу и позивали су се на своје

²³ Византија је успела да сачува „непрекидно наследство државности и цивилизације, показујући се Западу као права оаза поретка“ (наводници треба да буду тзв. деветке, не шестике... уводници доле, изводници горе) – Аверинцев исто.

²⁴ Гердер 1977, 499.

²⁵ Видети о томе нпр. Коматина 2021, 63 и даље; Живковић 2012, 313–348.

²⁶ Видети Богдановић 1980а, 90; Поповић 1918, 4.

²⁷ Видети Бојовић П. 2017, 154.

²⁸ Преображај византијских образаца које су Срби заједно са другим јужнословенским племенима спровели, утицао је на стварање код Руса, чија култура и држава такође спада у изданке византијске културе. Видети Видети Бичков 1991, 328.

²⁹ Видети Бојовић П. 2021, 29–46.

претке који су се у томе остварили и од Бога били пројављени као светитељи Цркве³⁰. Дobar пастир је владар који своју владарску дужност разумева као синергију са Богочовеком Христом³¹ да би кроз њу самог себе и цео народ Христу Богу предао, следећући еванђелском начелу да *највећи међу вама нека свима служи*³². Такво схватање власти јесте потврда Срба као заветног народа коме су православље и правоживље били и остали мере свега духовног и националног. Отуда је име *Србин*, у саморазумевању Срба, постало синоним са *православни хришћанин*, јер им је све прожето и осмишљено православљем: Црква и Држава³³, књижевност³⁴, законодавство³⁵, разумевање историје³⁶, одређивање савезника³⁷ и избор одакле примити коју титулу³⁸. Симфонија Цркве и Државе којој је Византија тежила код Срба је постала начин српског битисања.

Браћа Мрњавчевићи су управо приказани као они који су вођени *властољубљем* устали против те симфоније – против помазаника Господњег међу људима – законитог Цара³⁹ – а тиме и против Цркве. Упамћени су као они кроз које је *властољубље* доживело кулминацију разоривши на еванђелским основама створену државу⁴⁰. Због таквог њиховог деловања, пре свега краља Вукашина, презиме Мрњавчевић (код Вука се среће и у облику Мрљавчевићи)⁴¹ је постало непожељно за народно сећање⁴². Мрњавчевићи су упамћени у народној епизи као они који су се самовољно одрекли духовног наслеђа светородне династије Немањића и аманета Светог Симеона којим позива и поручује наследницима: „Имајте љубав међу собом!“ – и ту нема компромиса јер – „А ко од њих одступи од онога што сам им ја наредио, гнев Божји нека прогута њега и семе његово!“⁴³.

б) Насупрот Мрњавчевићима, код цркве Самодрезе присутан је и *нејак царевих Урош*⁴⁴ – законити наследник који је описан попут човека који је заробљен, те због тога: *ћути д’јете, ништа не бесједи / јер не смије од три братијенца, братијенца / три Мрњавчевића*⁴⁵. Цар Урош је, у време догађаја који је највероватнија историјска основа песме Битка на Косову Пољу 1369, већ био признат и од Цркве и од властеле за законитог цара и као такав „преузео власт 20. децембра 1355“⁴⁶. У црквено-народном памћењу Свети цар Урош молитвено је истакнут као пример Владара и опеван као *законито*

³⁰ Видети о томе Трифуновић 2009, 24. и даље.

³¹ Видети Бојовић П. 2021, 29–46.

³² Мт 20, 26.

³³ Архиепископи, епископи и владари светитељи

³⁴ Видети Богдановић 1981, 216.; Бојовић П. 2012.

³⁵ О томе видети *Законоправило Светога Саве на српском и словенском језику* 1: 2004, 624; Трифуновић 2009, 20; *Законик Стефана Душана цара српског* 1349–1354, 1898, 5.

³⁶ Давале су пример и подразумевале су да је цар заштитник праве вере речју и делом. Видети Богдановић 1997а, 89–98. Тарановски 2002, 358.

³⁷ Богдановић 1997 б, 98–127.

³⁸ Пример за то је Свети деспот Стефан Лазаревић који је примио титулу деспота из Византије – Видети Трифуновић 1979, 21–22; 29.

³⁹ О духовним узроцима сачуваним у народном предању видети Патријарх Пајсије 1968, 255.

⁴⁰ „Народна традиција, познато је, памти Мрњавчевиће, нарочито Марковог оца Вукашина, као људе веома властољубиве, насилнике и узурпаторе. То се особито јасно види у приказу Вукашиновог односа према младом наследнику царства, Урошу Нејаком“. – Зукловић 1985, 7. О томе видети још у Љубинковић 1996, 27.

⁴¹ Стефановић Караџић 1845б, 190; Стефановић Караџић 1964, 196, 330.

⁴² Михаљчић 2001, 18; Рудић 2001, 89 – 96.

⁴³ Наведено према Бојовић П. 2017, 155.

⁴⁴ Стефановић Караџић 1845б, 190.

⁴⁵ Исто.

⁴⁶ Михаљчић 1981, 572.

увенчан/ од збора изабран/ онај који трпи страдања основање/ божаствено изаткан од вишње премудрости који узлеће ка Христу⁴⁷. Да бисмо разумели духовну климу на почетку владавине цара Уроша, морамо узети у обзир дело Светог Пајсија Јањевца *Житије цара Уроша*,⁴⁸ у коме читамо да је Вукашин покушао да као старатељ младом Урошу преузме царство тврдећи да му је царство предано трајно, а не само на привремену управу док Урош не стаса. Међутим, Сабор Цркве и властеле, као врховни судија у спору наследства, дао је за право Урошу, а не Вукашину, који је од Сабора осуђен због тог захтева. То је разљутило краља Вукашина и његове присталице те се разиђоше „свако својој кући и Вукашин раздели (царство) на три дела“⁴⁹. Напомињемо још једном, овде је реч о црквено-народном памћењу које чува суштину без обзира што не следи увек историјски ред догађаја. Суштина је показана, узрок сукоба јесте несмирење и властољубивост краља Вукашина која је расла сразмерно звањима која је добијао⁵⁰ као Царев човек од „поверења“⁵¹. Кулминација властољубља и преврата које је спроводио краљ Вукашин се показала у споменутој Бици на Косову Пољу 1369. године. Она је послужила као историјска основа за песму обелоданивши и свој узрок: *властољубље* и несмирење оних великаша који су требали да буду најјачи ослонац цара и државе⁵². Другим речима речено, ова битка се може посматрати као завршни чин покушаја цара Уроша и верне му властеле да обузда осионе⁵³ и превратнички расположеног краља Вукашина⁵⁴ и брата му Угљешу. Нажалост, цар Урош је био издан од дела својих савезника⁵⁵ и тако ослабљен изгубио је битку и био заробљен од стране краља Вукашина. Осим тога, битка и заробљавање цара Уроша су лако могли бити узрок (историјски посматрано погрешног) предања да је краљ Вукашин убио цара Уроша⁵⁶. Међутим, у унутар-државним односима у Србији, а отуда и у епским песмама и народном предању, то предање јесте тачно: после ове битке цар Урош је за краља Вукашина престао да буде цар и самодржац Срба – био је политички мртав и маргинализован – што је равно превратничком убиству законитог владара од стране узурпатора⁵⁷.

Цар Урош је у песми усамљен, што одговара стању Уроша као Цара у том периоду, чак се од њега удаљила и његова мајка царица Јелена⁵⁸, али иако осамљен и заробљен ипак је приказан као кротак и смирен, а не као малодушан или малоуман!⁵⁹. Такав га опис у духовним оквирима показује као човека блиског духу исихазма⁶⁰ –

⁴⁷ Патријарх Пајсије 1993, 59–60. То исто на црквенословенском видети *Србљак* 1986, 154–163.

⁴⁸ Патријарх Пајсије 1968.

⁴⁹ Патријарх Пајсије, исто, 256. Такође о томе видети и Стојановић 1927, 62–104.

⁵⁰ О историјском развоју сукоба између цара Уроша и краља Вукашина Видети Михаљчић 1975, 91–92 и даље.

⁵¹ Стефановић Караџић 1845а, 187.

⁵² Ваља напоменути да је у време споменуте битке краљ Вукашин био легитимни савладар цара Уроша са чиме он очигледно није био задовољан. Видети Благојевић 1989, 218.

⁵³ О осиноности краља Вукашина и брата му деспота Угљеше сведочи и један каснији извор по коме су они цару Урошу поручивали следеће: „Дао си нам црвене чизме из којих нас нећеш (брзо и) лако извући“ – Михаиловић 2002.

⁵⁴ О томе Видети Михаљчић 1975, 118–121 и даље; Михаљчић 2001, 30–77.

⁵⁵ У споменутој бици кнез Лазар није пружио обећану помоћ Николи Алтомановићу и цару Урошу – Благојевић 1989, 218.

⁵⁶ Видети Логос А. 2016, 248.

⁵⁷ Михаиловић 1981б, 601.

⁵⁸ О томе Видети Благојевић 1989, 213.

⁵⁹ Цара Уроша као, у најмању руку, нестабилну малоумну личност описује Контантин Михаиловић у својим успоменама – видети Михаиловић 2002.

⁶⁰ О духовној прожетости средњовековне Србије са исихастичким искуственим богословљем не

односно Богу и молитви као начину живота. У тим духовним оквирима се и одмерава све у овој песми по којима су Мрњавчевићи устали на Цара не због његових грехова – среброљубља, гордости и слично – већ против његове кротости која је одувек лице Христове љубави у овоме свету.

Народни песник је свестан историјских догађаја који су се уткали у народно предање, пева о њима износећи како друштвене тако и духовне принципе из којих су догађаји проишшли. Међутим, то исто духовно-историјско сећање песнику је дало основа да одмах раздвоји краља Вукашина од његовог сина младог краља Марка, легитимног Урошевог наследника⁶¹.

Писма, чауши, протопоп Недељко

Нашавши се у недоумици како да реше „проблем“ наследства царства, браћа Мрњавчевић и царевић Урош, свако у свом духу и у међусобном неповерењу пише књигу протопоп Недељку. Мрњавчевићи да оправдају своје претензије; царевић Урош, пак, да смерно прими суд *књига староставних* у којима је не само правна истина но и воља Божија око наследства царства записана. Написане књиге шаљу по чаушима протопоп Недељку у Призрен са поруком *Нека дође на Косово равнo / Да он каже, на коме је царство / Он је свјетла цара причестио / Причестио и исповједио / У њега су књиге староставне*⁶² – да им он каже на кога је царство остануло.

Долазак у Призрен

Чауши долазе у Призрен у царску престоницу⁶³, пред дворе протопоп Недељка, али га не налазе јер он у *цркви бјеше на јутрењи / На јутрењи и на летурђији*⁶⁴.

Чауши долазе до цркве где служи духовник почившег цара и са охолошћу утерују коње у њу. Бичевима туку протопоп Недељка, иако је на богослужењу – литургији! – што је крајње непоштовање и светогрђе од стране оснионих чауша. Овакав упад чауша у Цркву је и слика њихових господара који се Бога не боје и људи не стиде. На делу се показује да *властољубље* изазива слепило за врлину, како код оних који се вођени њиме дочепāju власти, тако и код оних који им помажу у томе. Властољубив човек је мртав човек који не може (јер не жели) да препозна и осети живот ни у себи ни у другом човеку. Властољубивом човеку је дражи дах мртвог сатане, којим се опија и даје – њему који је сав немоћ и смрт – простор да своје немоћи шири међу људима убијајући их за живот вечни.

Насупрот оснионим чаушима, протопоп Недељко је духовно лице, највероватније брачни свештеник, са чином протојереја, живи у Призрену, а не у Манастиру Светих Архангела, задужбини цара Душана код Призрена. Он је онај ко је исповедио и причестио цара на самрти. Не наводи се где се то десило, али је истакнуто и запамћено да се цар Душан исповедио дајући тако двоструки пример за народ. Према народном памћењу и сагледавању духовних основа историје, цар Душан је руковођен слабошћу *властољубља* учинио грех оцеубиства, чиме је започет распад Државе⁶⁵; али је исповешћу пред смрт

само Светогорских монаха видети Васић М. 1928, 182 и даље; Радосављевић 1985; Богдановић 1981.

⁶¹ Љубинковић 1996, 49.

⁶² Стефановић Караџић 1845б, 190.

⁶³ Који је једини од српских престоница опеван као српски Цариград. Видети Гилфџердинг 1873, 108.

⁶⁴ Стефановић Караџић 1845б, 191.

⁶⁵ Видети више о томе Петровић 2018, 301. и даље.

ипак остао цар хришћанин који се каје. Покајање Цара је залог за поновно задобијање благодатних дарова за народ и Државу, јер је Цар остао веран темељу Завета, тј. Јеванђељу. Народу се поручује да га не осуђује, да не одбацује његово покајање, већ да се угледа на њега и да не губи веру и наду у Бога Који једини има власт отпуштати грехе сваком ко Му се са вером и покајањем обрати. Својим чином на самртничком одру Цар је показао да му, ипак, крајњи циљ није било само *земаљско за малена царство*, већ оно Божије које је довека. Царева исповест је порука сваком потоњем наследнику да је Божија реч последње мерило сваког владара коме је народ поверен као пастиру на управљање.

Протопоп Недељко није био у свом дому већ је био у цркви на јутрењу и литургији – што јесте слика свештеника у пуноћи његове службе – да богослужи и сабира народ у Богу. Свештеник сабира народне успоне и падове, приноси их Богу као ударје, жртву, покајање, потврду вере, наде и љубави којима народ јесте народ Господњи. Истим свештеником Бог снисходи ка човеку, благодатно га препознаје као свог, храни га и поји Собом и тако га приводи благодатном обожењу. Упоредо са ликом протопоп Недељка сусрели смо се и са синтагмом *књиге староставне* којом су именоване основе скривнице духовно-историјског блага нас Срба – стога је неопходно да нешто више кажемо о њој.

Синтагма књиге староставне (царствене)

У Речнику српског језика *синтагма књиге староставне* се изводи из „**староставан**, -вна, -о који је од старине, стародреван: – књига”⁶⁶. О народном, пак, разумевању синтагме *књиге староставне* Гилџфердинг пише следеће: „Книги старостойныя, или староставныя (неправильно цароставныя) — древній книги, въ которыхъ, по убѣжденію Сербскаго народа, изложено было его прошедшее я предвѣщалось его будущее”⁶⁷. Наведено место Милорад Екмечић је превео и допунио на следећи начин: „Старостојне или староставне књиге (погрешно— цароставне) јесу старе књиге у којима је, по увјерењу српског народа, изложена његова прошлост и предсказана будућност. – По И. Руварцу, израз „староставан, старославан и староставник” изопачен је од „цароставан и цароставник” и значи царствену књигу или књигу о царствима. Код Ф. Миклошића старославне књиге су „libri antiqui”, управо „antiquae gloriae”. За Јагића староставне књиге су књиге које „lang bestehend”⁶⁸. Констатација А. Глџфердинга је суштински најближа народном доживљају *књига староставних*, које су за Народ биле ризница упутстава и решења за разумевање и очување самосвести и идентитета Срба. Оне су садржавале, откривале, предавале и просвећивале човека вечном Истином Еванђеља, водећи га ка обожењу. Изречено потврђују и народне епске песме у којима је јасно речено шта се под *синтагмом књиге староставне* запамтило.

Разумевање синтагме књиге староставне

Синтагму књиге староставне сусрећемо у песмама а) *Урош и Мрњавчевићи*⁶⁹; б) *Обретенје главе кнеза Лазара*⁷⁰ на двоједни начин исказану.

⁶⁶ Вујанић 2011, 1244.

⁶⁷ Гилџфердинг 1873, 111. Видети још о томе Гароња-Радованац 2008, 337–355.

⁶⁸ Превод и појашњење Екмечић у Глџфердинг 1972, 123. О ставовима Илариона Руварца видети Руварац 1934, 57.

⁶⁹ Стефановић Караџић 1845б, 189.

⁷⁰ Стефановић Караџић 1845в, 326.

а) У песми *Урош и Мрњавчевићи књиге староставне* су оне у којима је записано на коме остаје царство – па су и књиге царствене. Овакво позивање на њих је чињеница која показује да је народно сећање запамтило постојање књига које нису само житија светаца већ и повеље, законици и летописи Државе у којима је решено питање наследства престола⁷¹. О постојању напред описаних књига сведочи Константин Философ кроз позив својим савременицима да „погледају у царствене летописне књиге и видеће да оне излажу врло много и опширно о владоцима, било да говоре у Јерусалиму, било у Царствујућем граду, а уједно и животе (владалаца) околних земаља”⁷². Оне као такве (царствене) су прожете духом Јеванђеља од кога им је мотив и циљ и као такво покретач и сарадник Србима у његовом (правном) стварању те чувају духовну свест и културу Срба.

б) У песми *Обретенје главе кнеза Лазара - синтагмом књиге староставне* именоване су књиге које четири стара патријара узимају: *у руке књиге староставне / па чатише велике молитве*⁷³ – тј. богослужише. Овакав контекст употребе *синтагме књиге староставне* јасније указује на почетно утемељење културе код Срба – на Свето Писмо и литургијско-богословско промишљање о свету и човеку. Захваљујући духовности која је у њима положена *књиге староставне* су постале ослонац живота незамисливог без православне духовности. Речима Константина Философа, један од циљева им је „да би тиме боље познатим учинили живот *благочастивих и светих господара наших*”⁷⁴.

Период у коме се одвијао процес духовно-културног стасавања Срба под окриљем православне Византије поклапа се са периодом „када западни народи ... не стварају ништа значајније на својим, народним језицима“ – и када: „Словени су већ имали језик писане књижевности”⁷⁵. Почетак словенске (па и српске) књижевности јесте превод Јеванђеља на словенски језик – дакле прва књижевна реч на словенском језику била је реч Јеванђеља из које се све развило и умножило⁷⁶. Оно је кроз Цркву и у Цркви, као прва *књига староставна*, извор културе и књижевности Срба из које су настале и друге *староставне и царствене* упамћене у народу⁷⁷. У њима се разоткрива промисао Божији о човеку и свету кроз времена и просторе и њиме се преплићу видљиви и невидљиви светови који се међусобно осмишљавају и допуњавају. Јеванђељем су Срби започели стварање свега, Оно им је извор духовности, државности и културе уопште. Прихватањем Јеванђеља кроз православље, дух Срба се преумио, усмерио се ка Богу градећи истовремено Цркву и Државу. Тим процесом је „овај народ постао судионик једне велике историјске епохе”⁷⁸. Његова култура је била стваралачка са својим изворним делима, која су најдрагоценији сведоци духовног и културног напретка и домета српског народа. Настала су као дела наших најбољих стваралаца те епохе⁷⁹. Управо су из средине у којој су стварана споменута дела, духовно, поникле и народне епске песме и све оно добро што нам оне преносе⁸⁰.

⁷¹ Видети Тарановски 2002, 121–171.

⁷² Константин 1989, 85.

⁷³ Стефановић 1845в, 326.

⁷⁴ Константин, исто, с. 85. – подвукао Б. М

⁷⁵ Трифуновић 209, 15.

⁷⁶ Видети Ранковић 2018. 407– 409; такође видети *Житије св. Кирила и Методија* 2023.

⁷⁷ О тој сингези Видети Богдановић 1982, 5.

⁷⁸ Богдановић 1980а, 90–91.

⁷⁹ Поповић 1918, 6–7.

⁸⁰ Важно је напоменути да књижевно стваралаштво код Срба није имало за примарни циљ одбрану легалитета династије Немањића. Видети Lowe D. H. 1922, 20.

Дакле синтагма књиге староставне је сећање на културу коју су Срби изградили на обрасцима преузетим из Византије, али на свој начин је сабрали и њоме заветовали на јеванђељским темељима све градећи сагласно Богу⁸¹. Могуће је да су неке од књига староставних настале као одговор на опасност која би захватала српски народ – нпр. кривоверје, братоубилачки ратови, издајство⁸² или питање наслеђивања престола – те би Срби преко њих налазили исправан одговор и снагу за опстанак и опоравак⁸³. Тиме је настављано светоотачко искуство код Срба које им је показивало „којим (мудрацима) душа треба да се прикучи у оним бесконачним вековима“⁸⁴. Књигама староставним се, у Цркви, сачувало семе вере, наде и снаге народа за избављење Срба из ропства и пропасти и за повратак слави Светих предака⁸⁵.

Снагу тајне књига староставних о којој смо писали је познавао и протопоп Недељко, те је због тога он онај ко зна да упути на онога ко може ту тајну и да пренесе и објави на прави начин – правдољубиво и храбро – те тако одгонетне на коме је царство остануло – дакле упутио је чауше на свог ученика Краљевића Марка у Прилепу, који је био и писар цара Душана, те: *У њега су књиге староставне / И он знаде, на коме је царство*⁸⁶.

Краљевић Марко и мајка Јевросима

На сцени песме се по препоруци протопоп Недељка појављује Краљевић Марко. Чињеница да је исповедник цара протопоп Недељко био и учитељ сина краља Вукашина и младог краља Марка – законитог наследника цара Уроша⁸⁷ – потврђује прожетост духовне и државотворне самосвести код Срба, што отвара могућност да је он и свог ученика упутио у тајну прожимања духовности и државности. Томе је доприносила и просвета у Средњовековној Србији која је била више под утицајем Цркве, него што је то био случај у Византији⁸⁸, чиме је било више могућности за утицај исихазма на просвету, будући да је он разликовао две врсте знања⁸⁹ (природно и натприродно)⁹⁰. На таинственост Марковог познавања књига староставних указује и титула царевог писара – човека од највећег поверења⁹¹ – који не само да зна да чита већ може и да ствара, записује (пише) и преписује књиге староставне⁹² чиме „рад писара и његово знање добијају религиозни ореол“⁹³. Двострука, световна и духовна, ученост коју срећемо и код Краљевића Марка у епским песмама је неопходна за прихватање и спровођење у дело истине да су Владари Богом призвани да животом сведоче вечне истине спасења кроз служење другом, а не да подарену власт служења властољубљем претварају у тиранију над другим човеком. Врлина познања и врлина служења су код Краљевића Марка сакривене у врлинама правдољубивости и храбрости: *Хоће Марко право казивати / Јер се Марко не боји никога*

⁸¹ Слично сведочанство и о Русима налазимо код Волоцкий 2011, 207–208.

⁸² Видети Станковић 2022, 51.

⁸³ Видети Богдановић 1980, 47.

⁸⁴ Свети Григорије 2015в, 297

⁸⁵ О томе видети Андрић 1995, 82; Деретић 1995, 248.

⁸⁶ Стефановић Караџић 1845б, 192.

⁸⁷ О томе видети Томић Ђурић Марка 2019, 38. и даље.

⁸⁸ Видети о томе Богдановић 1997а, 36.

⁸⁹ Богдановић, исто, 37.

⁹⁰ Видети о томе Свети Григорије 2012, комплетно дело; Свети Григорије 2012, 138–238. О повезаности средњовековне Србије са исихазмом види напред напомену 61.

⁹¹ Видети Маринковић 2007, 152–161.

⁹² Маринковић, исто, 19–28.

⁹³ Богдановић 1997а, 38.

/ Разма једног Бога истинога⁹⁴. Очигледно је да су оне у њему порођене из страха Господњег који је почетак сваке мудрости⁹⁵.

Међутим, чауше који су дошли у Прилеп пред дворе Краљевића Марка прво је чула *Јевросима мајка* која и дозива свога сина да изађе пред њих, што он послушно учини. Пред таквим Краљевићем Марком чауше видимо, иако заогрнуте влашћу својих господара, у покорности и бојажљивости без обзира што их сам Краљевић Марко *својим чедима* ословљава. Слика сусрета чауша са Марком Краљевићем уз учешће *мајке Јевросиме* нас уствари уводи у само духовно језгро песме *Урош и Мрњавчевићи*.

Народни песник у приказивање односа *Јевросиме мајке* и њеног сина Краљевића Марка уткива многе духовне премисе којима тај однос не своди на прости природно-биолошки однос мајке и сина. Наиме, однос Краљевића Марка према мајци није однос само сина према жени која га је родила, већ је то и однос човека према свом духовном руководитељу који га духовно руководи, што представља и главну разлику од односа који је Краљевић Марко имао са својим оцем⁹⁶. Ма колико ти односи били различити од стране Краљевића Марка, они су засновани на хришћанским принципима по којима је љубав према Богу изнад љубави према родитељима⁹⁷. На истим основама се Краљевић Марко учио и о односу према Цару и његовом наследнику⁹⁸, коме је и кум био, чему је плод било искрено зближавање Краљевића Марка са царом Урошем⁹⁹ и његово неучествовање у превратничким радњама краља Вукашина. Очигледно Краљ Вукашин није упамћен као пример на који се угледао Краљевић Марко, али је опеван његов опис Краљевића Марка као непослушног сина пред царом Душаном који је на самрти¹⁰⁰. Насупрот томе, *мајка Јевросима* је упамћена као жена која је чувар духовног наслеђа и *Завета* светородне династије Немањића и живи учесник у политичком животу свога времена. У том погледу епски лик *мајке Јевросиме* је сличан са историјским ликом царице Јелене, мајке цара Уроша и супруге цара Душана, која се активно укључивала у политику и утицала на одлуке свога мужа¹⁰¹. У историји имамо политички активне царицу Јелену и касније књегињу Милицу¹⁰², а у епици *мајку Јевросиму*¹⁰³. Једноставно речено, *мајка Јевросима* није била жена која се клонила од политичког деловања када је то било потребно. Полазна тачка њеног сагледавања политичке ситуације и односа је сакривена у православној духовности ка којој усмерава и свог сина, да је и он прихвати као руководну силу у свом животу и деловању¹⁰⁴.

Завет мајке Јевросиме

Оно што *мајку Јевросиму*, као и друге опеване мајке у нашим песмама, чини различитим од (само)политички делатних жена код Срба јесте напред споменута

⁹⁴ Стефановић Караџић 1845б, 192.

⁹⁵ Сравни Пс. 111. 10; Приче 23, 17.

⁹⁶ Видети о томе више Дармановић 2016, напомена 14, 19.

⁹⁷ Мт 10, 37.

⁹⁸ Видети о владарској идеологији у средњовековној Србији Веселиновић 2006, 13.

⁹⁹ У песми су кумови. Видети Љубинковић 1996, 41–42.

¹⁰⁰ Видети Стефановић Караџић 1845а, 187–188.

¹⁰¹ Видети *Καυτακουζηνός* 1729, 702–703; Пурковић 1975, 9.

¹⁰² О могућој вези књегиње Милице и мајке Јевросиме видети Деретић 1995, 192.

¹⁰³ Ликом мајке Јевросиме чува се достојанство жене у Цркви и историји спасења и то не по угледу митолошких претпоставки већ у духу Јеванђеља.

¹⁰⁴ Управо ту васпитну улогу мајке Јевросиме истиче у својој биографији Михајло Пупин, упоређујући своју мајку са мајком Јевросимом Пупин 2016, 79.

православна духовна компонента коју преносе и развијају у свом лику, али и у својој деци¹⁰⁵. Њена саветодавна улога, описана у народним епским песмама, јесте животодавна радња којом се предаје оно што утврђује живот у Богу и са Богом, без обзира на тренутне историјске прилике и неприлике. У том смислу у песми *Урош и Мрњавчевићи* мајка Јевросима је чувар духовног *Завета*, којим Срби бивствују као народ Бога Живога. Она тај *Завет* предаје сину ослобађајући га за свагда да буде његов сведок и по заветним мерилима бранитељ Срба у историјско-политичким бурама. Народни песник је напред речено о *мајци Јевросими* приказао умно-срдачним молитвеним стиховима у којима она говори своме сину: *Немој, сине, говорити криво / Ни по бабу, ни по стричевима / Већ по правди Бога истинога / Немој, сине, изгубити душе / Боље ти је изгубити главу / Него своју огр'јешити душу*¹⁰⁶. Завет мајке *Јевросиме* је истински подвиг којим подупире правдољубивост и храброст свога сина сузама вере и љубави из срца, јер *Кол'ко Марко тежио на правду / Тол'ко моли Јевросима мајка*¹⁰⁷.

Истоветну снагу вере, наде и љубави у болу без очајања, који на крају порађа зору новог дана налазимо код мајке Југовића. Обе мајке су Богу и Роду принеле оно човеку најдраже – своју децу! Управо оно што је урадио и велики Жупан Стефан Немања, у монаштву Свети Симеон Мироточиви, отац светородних Немањића.

Суд и Марков бег у цркву

Када је Марко стигао на Косово Поље равно, пре но што је изрекао суд на Истини заснован, одслужена је служба у цркви, чиме је практично постигнуто сагласје (заклетва) страна у спору да ће суд Марков прихватити као суд Божији. Тек после службе у цркви Краљевић Марко је, попут апостола, позвао на покајања краља Вукашина и браћу му – што показује да он није имао само судско-политичку улогу¹⁰⁸ већ и духовно просветитељску. Наиме, позивом на покајање и на послушност *књигама староставним* на Јеванђељу утемељеним, Краљевић Марко је деловао као преносилац духовног лека којим је мир међу људима увек могућ. У време расула и феудалне логике засноване на праву јачег, он бира логику засновану на Јеванђељу и промислу Божијем. Краљевић Марко, у лошим односима са оцем, послушан мајци, прихватио је речи мајке и победио искушење власти и богатства постајући мученик (сведок – мартирас) *Јеванђељског Завета из књига староставних*.

Изрекавши непристрасни суд о томе *на коме је царство*, Краљевић Марко се сусрео са *властољубљем* свог оца који је, вођен њиме, хтео да га убије, те се Краљевић Марко дао у бег: *Јер се њему, брате, не пристоји / Са својим се бити родитељем*¹⁰⁹. Ваља разјаснити да је прихватањем *властољубља* краљ Вукашин починио духовно самоубиство и као такав он је био властољубиво дволично логичан: а) прво је притворно прихватио сагласје постигнуто кроз богослужење у цркви; б) да би исто прекршио када је видео да пресуда није у његову корист. Кроз одрицање литургијског сагласја и послушности Духу којим су Свети преци написали *књиге староставне*, краљ Вукашин се одрекао своје боголикости. По истој логици он је, не разумевајући ситуацију, потеглао нож на сина да га убије. Стање у ком се нашао није тренутно већ је последица процеса његовог потпадања под власт *властољубља*. Духовно поробљен и мртав краљ Вукашин

¹⁰⁵ О томе видети Јовић 2017, 107 и даље.

¹⁰⁶ Исто, 193–194.

¹⁰⁷ Стефановић Карацић 1845б, 193

¹⁰⁸ Деретић 1995, 143.

¹⁰⁹ Исто, 196.

не види ни духовним ни телесним очима човека испред себе. Краљ Вукашин који дела по својој огреховљеној вољи је пример колико сатана може неприметно, постепеном преваром, да заведе човека и наведе га на покушај убиства човека и Бога – тог крајњег циља сатане¹¹⁰!

За разлику од њега, Краљевић Марко је чуо, разумео и послушао Глас из цркве и склонио се у њу, у последњем тренутку избегавши смрт од очеве руке. Видевши то Краљ Вукашин у бесу ножем пробија дирек цркве из кога потече крв, због чега је он заплакао помисливши да је сина убио. На плач краља Вукашина огласио се, поново, глас из цркве казујући му да није сина погубио но да је ранио Анђела Господњег. Нажалост ни то није навело краља Вукашина да се тргне и покаје будући да је грехом *властољубља*, поред духовног самоубиства, извршио и (духовно) убиство своје породице и сваког другог човека; јурећи химере обоготвореног егоизма човекомиша¹¹¹ изгубио је све. Не, краљ Вукашин то није разумео, није се смирио већ у свом бесу проклиње сина Марка.

Клетва и благослов

Насупрот таквом деловању краља Вукашина, кроз одзив Краљевића Марка на Божији призив, народни певач показује и поручује како и где се чува непрекинуто духовно и друштвено постојање (бивствовање) српског народа – у Цркви православној. Истицањем Маркове послушности Гласу из Цркве потврђено је српско (светосавско) опредељење за живот земаљски по мерилима Царства Небеског. Изречено значи да песма *Урош и Мрњавчевићи* не говори само о пропасти царства, већ говори и о почетку обнове кроз катарзу садржану у Вукашиновом проклетству: *Сине Марко, да те Бог убије! / Ти немао гроба ни порода! / И да би ти душа не испала / Док Турскога цара не дворлио!*¹¹² – и у Урошевом благослову – *Куме Марко, Бог ти помогао! / Твоје лице св'јетло на дивану! / Твоја сабља сјекла на мејдану! / Нада те се не нашло јунака! / Име ти се свуда спомињало!*¹¹³. Иако су одговори на глас Онога из Цркве са спољашње стране били међусобно искључиви (клетва и благослов), они су јасно осликали сву трагедију Срба пре ропства и у ропству, али и дали путоказе за обнову и васкрсење изгубљеног. Клетва и благослов се међусобно допуњују тако да се очева клетва кумовим благословом претметнула у покајничко страдање ради спасења и ослобођења од греха и смрти. Реч је о покајању које претходи и води слободи васкрсења не само Краљевића Марка већ и народа (државе) када глас Онога из Цркве опет постане разумљив Србима. Кроз ту катарзу треба разумети и говор о последњим временима царства, која се кроз клетву најављују јер она су времена покајања у којима се мора народ очистити од великашко-народне осиноности и гордости.

Почетна радња на том путу покајања и обнове *Завета* је у Марковом бежању у Цркву, док је његов печат и образац на Косову и Метохији за сва времена потврдио Свети кнез Лазар са својим народом и ратницима. Он је, следујући истом духу коме су следовали светородни Немањићи, али и Краљевић Марко опеван у песми, показао да је ипак преостало довољно Срба спремних да испуне *Завет* и то су потврдили и потврђују на Косову Пољу до данас.

¹¹⁰ Живот, без или против Бога, је смрт у којој демони самовољно пребивају и таквим „слободним животом“ varaју човека на грех и смрт. Видети о животу и смрти код човека Свети Григорије 2015б, 243.

¹¹¹ Преподобни Јустин 1999, 19–93.

¹¹² Стефановић Карацић 1845б, 255.

¹¹³ Стефановић Карацић, исто, 255.

Од тих времена, шта год да је народ Срба у историји радио – чинио је душом испуњеном Лазаревом жртвом и примером јунаштва Марковог. Лазар је словио и просветљивао – Марко је деловао. Марко је падао, Лазар га је уздизао. Када би душа била нападнута, бранио ју је Марко спреман главу да изгуби само да не огреши душу. Када би тело касапљено и растрзано бивало, душа га је крвљу својих христовосних мученика исцељивала и из пепела у васкрсење подизала – како онда тако и сада, јер: „На Косову Пољу које су распеле антихришћанске силе, у колијевци српске државности, на древној земљи државе Немањића, очевини Светог Саве Српскога, још се води васељенска битка“¹¹⁴.

Уместо закључка

Епска времена везана за Светородне Немањиће, Краљевића Марка, Светог кнеза Лазара, Косово и Метохију, Грачаницу или Лазарицу – ма где и ма када оне, опет и опет, од нових Немања, Лазара и деце им биле грађене – су једина садашњост у којој Срби имају своју будућност. Без те непрекидне духовне епике немогуће је разумети Србе, а још теже је Србину да разуме себе ван јеванђељског Светосавског и Косовско-метохијског Завета кроз који смо као народ и појединац Црквом Христовом рођени. Показа се кроз народне епске песме да мноштво би обједињено у Једном (Богу Јединоме) да би Он Један постао за многе храна, снага, уточиште и победа којом се земаљско у небо вазносило и оно Божанско силазило у сваку сељачку избу и Бога жедно срце, и васкрсавало га. Тим таинственим Заветом између Бога и човека, којем су Срби православљем приступили и верни остали, вазда им је било и биће све честито и Богу мило. Вођен тиме народ је, од свих силника, оцеубица, братоубица и цароубица, прихватио нејаког царевећа Уроша, историјски незнатног Краљевића Марка, обласног кнеза Лазара кога у светости царском круном овенча као оне који су наставили, бранили и сведочили својом главом оно што *књиге староставне* рекоше – од Кога је и на коме је Царство вечно; Њега Истог због Кога и од Кога је овоземаљско царство као дар примано и Народу предворје дома Очевог бивало – како тада тако и сада за Србе ма где живели.

Литература

Извори

Свето писмо Старог и Новог завјета (2012): Билија. Београд: Свети Архиепископски Синод Српске Православне Цркве.

Καντακουζηνός, Ιωάννης ΣΤ', ἀποβασιλέως (1729): *Ἱστοριῶν Βιβλία Δ'* = *Joannis Cantacuzeni Eximperatoris Historiarum Libri IV*. Venetiis: Jacobus Pontanus Soc. Iesu Latine vertit, & Notas suas cum Jacobi Gretseri ejusdem Societatis Adnotationibus addidit. Graece nunc primum prodeunt ex codice MS. Bibliotheca viri illustrissimi Petri Seguerii Franciae Cancellarii.

Волоцкий, Иосиф, преподобный (2011): *Просветитель*. Москва: Институт русской цивилизации.

Вујанић, Милица (2011): *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска.

Гильфёрдинг Фёдорович, Александр (1873): *Босния, Герцеговина и старая Сербия*, Собрание сочинений Том третий: Санкт-Петербург: Изд. Д. Е. Кожанчикова.

¹¹⁴ Нарочница В. 2003, 10.

Житије св. Кирила и Методија, Објављено 22 мај 2023, 14:00 27.07.2023
<http://www.svetosavlje.org/biblioteka/avajustin/zitijasvetih/ZitijaSvetih0511.htm>

Константин, Филозоф (1989): *Житије деспота Стефана Лазаревића*. Београд: Просвета, СКЗ.

Логос, А. Александар (2016): *Историја Срба друго измењено издање*. Београд: АТЦ.

Михаиловић, Константин из Островице (2002): *Јаничарове успомене или Турска хроника*. Београд: Српска академија наука, Интернет издање, 12. септембра 2002, Београд. – <https://pdfcoffee.com/konstantin-mihailovic-janicarove-uspomene-ili-turska-hronikapdf-pdf-free.html> приступљено 07. 06. 2023. 21:56.

Новаковић, Стојан (1898): *Законик Стефана Душана цара српског 1349–1354*. Београд: Државна штампарија.

Петровић, М. Миодраг (2004): *Законоправило Светога Саве на српском и словенском језику I*. Манастир Жича: Епархија жичка манастир Жича.

Разговори Страника са духовним оцем. Хиландарски преводи бр.24 (2001): Света Гора Атонска: Манастир Хиландар.

Руварац, Иларион (1934): *О Цароставнику или цароставним књигама, с погледом на важност њихову за српску повесницу*, Зборник Илариона Руварца одабрани историјски списи 1, спремио за штампу Никола Радојчић. Београд: Српска Краљевска Академија, посебна издања књига CIV

Свети Пајсије, Јањевац, патријарх (1968): *Житије цара Уроша*, Старе српске биографије, превод и редакција Димитрије Богдановић. Београд: Просвета, Београд.

Свети Пајсије, Јањевац, патријарх (1986): *Служба Светом цару Урошу*, Србљак. Београд: Свети Архиепископски Синод Српске Православне Цркве.

Свети Пајсије, Јањевац, патријарх (1993): *Служба светом цару Урошу*. Сабрани списи, приредио Томислав Јовановић. Београд: Просвета, СКЗ.

Свети Стефан, Лазаревић, деспот (1979): *Натпис на Косовском мраморном стубу*. Деспот Стефан Лазаревић књижевни радови, превео Ђорђе Трифуновић, Београд: СКЗ.

Стефановић Карацић, Вук (1845а): *Смрт Душанова комади од пјесме*. Српске народне пјесме књига друга у којој су пјесме јуначке најстарије, Беч.

Стефановић Карацић, Вук (1845б): *Урош и Мрњавчевићи*. Српске народне пјесме књига друга у којој су пјесме јуначке најстарије: Беч.

Стефановић Карацић, Вук (1845в): *Обретеније главе кнеза Лазара*, Српске народне пјесме књига друга у којој су пјесме јуначке најстарије: Беч.

Стефановић Карацић, Вук (1845г): *Краљевић Марко и кћи краља Арапскога*. Српске народне пјесме књига друга у којој су пјесме јуначке најстарије, Беч.

Стефановић Карацић, Вук (1964): *О српској народној књижевности*, Београд: Просвета.

Стојановић, Љубомир (1927): *Стари српски родослови и летописи*, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Прво одељење споменици на српском језику књига XVI: Сремски Карловци: СКА.

Богословски извори

Augustin, Aurelie, блажени (1982): *О Državi Vožijoj De civitate dei*. Загреб: Кршћанска Садашњост.

Преподобни Јустин, Поповић, архимандрит (1993): *Светосавље као философија живота*. Ваљево: Манастир Ћелије.

Преподобни Јустин, Поповић, архимандрит (1999): *Филозофија и религија Ф. М. Достојевског*. Сабрана дела Светог Јустина Новог у 30 књига, књига 6 – 7. Београд: Наследници оца Јустина и Манастир Ђелије.

Преподобни Јустин, Поповић, архимандрит (2018): *Главе Подвижничко-гносеолошке и Еклесиолошке*, Човек и Богочовек. Београд: Манастир Ђелије.

Свети Григорије, Палама, архиепископ (2015а): *Сто педесет глава*, дела Светог Григорија Паламе 8. Нови Сад: Беседа, Нови Сада.

Свети Григорије, Палама, архиепископ (2015б): *Филозофима Јовану и Теодору*, дела Светог Григорија Паламе 8. Нови Сад: Беседа.

Свети Григорије, Палама, архиепископ (2015в): *Пречасној монахињи ксенији*, дела Светог Григорија Паламе 8. Нови Сад: Беседа.

Свети Николај, Велимировић, епископ (1988): *Говори српском народу кроз тамнички прозор*. Београд: А. Радосављевић.

Свети Николај, Велимировић, епископ (1988): *Молитве на језеру*. Шабац: Глас Црве.

Станковић, Влада (2022): *Милутин свети краљ*. Београд, Земун: Вукотић медија д. о. о.

Остала литература

Lowe, David Halyburton (1922): *The Ballads of Marko Kraljevic*. Cambridge: Printed at the University Press.

Χρήστου Κ. Παναγιώτης (1987): *Εισαγωγή*. Γρηγορίου του Παλαμά *Άπαντα τά έργα*. ΕΠΕ 87: Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Ελευθέριου Γ. Μερετάκη το Βυζάντιον Πατερικά εκδόσεις «Γρηγόριος ο Παλαμά».

Аверинцев, С. Сергеј (1982): *Поетика рановизантијске књижевности*. Београд: СКЗ.

Андрић, Иво (1995): *Развој духовног живота у Босни под утицајем турске владавине*. превео и приредио за штампу Зоран Константиновић: Београд: Просвета.

Бичков, В. Виктор (1991): *Византијска естетика*. Београд: Просвета.

Благојевић, Милан (1989): *Србија у доба Немањића, од кнежевине до царства: 1168–1371*. Хронике српске књ. 1: Београд: Вајат.

Богдановић, Димитрије (1980): *Историја старе српске књижевности*. Београд: СКЗ.

Богдановић, Димитрије (1981): *Књижевност у знаку Свете Горе*. Историја српског народа, књига прва од најстаријих времена до Маричке битке (1371): Београд: СКЗ.

Богдановић, Димитрије (1982): *На путевима теоријског проучавања рановизантијске књижевности*, увод у Аверинцев С. Сергејевич, *Поетика рановизантијске књижевности*: Београд: СКЗ.

Богдановић, Димитрије (1997а): *Књига у средњовековној српској култури*. Студије из српске средњовековне књижевности: Београд: СКЗ.

Богдановић, Димитрије (1997б): *Политичка филозофија средњовековне Србије*. Студије из српске средњовековне књижевности: Београд: СКЗ.

Богдановић, Димитрије (1997в): *Суштина просвећености у култури средњовековне Србије*. Студије из српске средњовековне књижевности: Београд: СКЗ.

Бојовић, П. Драгиша (2012): *Медословесни језик Светог Саве*. Летопис Матице српске, октобар – новембар: Нови Сад: Матица Српска.

Бојовић, П. Драгиша (2017): *Апологијом књижевности против духа кривотворења Или: Зашто се Ненаду Величковићу причињава мач Стефана Немање*. Лицеум часопис за студије књижевности и културе год.23, бр. 18: Крагујевац: Центар за научноистраживачки рад САНУ и Универзитета у Крагујевцу.

Бојовић, П. Драгиша (2021): *Српски владар као Пастир добри*. Између Подунавља и Средоземља: Тематски зборник посвећен проф. др Синиши Мишићу поводом његовог 60. рођендана, ур. К. Митровић - А. Узелац: Пожаревац – Ниш: Народни музеј Пожаревац-Центар за црквене студије.

Васић, М. Милоје (1928): *Жича и Лазарица*. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.

Веселиновић, Андрија (2006): *Држава српских деспота*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Гароња-Радованац, Славица (2008): *Српска усмена традиција на Косову и Метохији у путопису Александра Гилфердинга*. Савремена српска фолклористика V: Фолклорно наслеђе Срба са Косова и Метохије у словенском контексту: Београд, Призрен, Нови Сад: Удружење фолклориста Србије Богословија „Светог Кирила и Методија” у Призрену, Матица српска.

Гердер, Иогххан Готфрид (1997): *Идеи к философији историји челољества*. Москва: Издаљество Наука.

Дармановић, Катица (2016): *Типологија и функција женских ликова у епским песмама Вукове збирке*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду Филозофски факултет Катедра за српску књижевност: <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/8226/Disertacija9442.pdf?sequence=6&isAllowed=y> приступљено 1.08.2023. 14:10

Деретић, Јован (1987): *Кратка историја српске књижевности* Београд: БИГЗ.

Деретић, Јован (1995), *Загонетка Краљевића Марка*, Београд: СКЗ.

Детелић, Мирјана (2007): *Епски градови: лексикон*. Београд: САНУ, Балканолошки институт.

Екмечић, Милорад (1972): *Напомене уз песму Зидане Дечана*. Александар Гилфердинг, Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији: Сарајево: Веселин Маслеша.

Живанчевић, Милорад (1965): *Напомене уз песму Урош и Мрњавчевићи*. Епске Народне песме Немањићи и Мрњавчевићи: Београд: Народна књига.

Живковић, Тибор (2012): *О такозваној „Хроници српских владара“ из списка De administrando imperio цара Константина VII Порфирогенита*. Византијски свет на Балкану књига II. Београд: Византолошки институт, САНУ.

Зуковић, Љубомир (1985): *Народни еп о Краљевићу Марку*, Београд: ЗУНС.

Јовановић, Александар (2017): *Српска епска Библија*. - Јовић, Саво Б. Јеванђељски мотиви у епским народним песмама: тумачење у настави. Нови Сад: Штампарија Издавачке фондације Архиепископије београдско-карловачке.

Јовић, Б. Саво (2017): *Јеванђељски мотиви у епским народним песмама: тумачење у настави*. Нови Сад: Штампарија Издавачке фондације Архиепископије београдско-карловачке.

Коматина, Предраг (2021): *Константин Порфирогенит и рана историја Јужних Словена*. Београд: Византолошки институт, САНУ.

Љубинковић, Ненад (1996): *Транспозиција историјских чињеница у епско и митско ткиво епске легенде - легенда о Косовскоме боју легенда о Краљевићу Марку*, Лицеум књига 2. Крагујевац: Центар за научна истраживања Српске академије наука и уметности и Универзитета у Крагујевцу

Маринковић, Радмила (2007): *Светородна господа српска: истраживања српске књижевности средњег века*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Михаљчић, Раде (1975): *Крај српског царства*. Београд: СКЗ.

Михаљчић, Раде (1981а): *Почетак Урошеве владавине*. Историја српског народа књига прва од најстаријих времена до Маричке битке (1371): Београд: СКЗ.

Михаљчић, Раде (1981б): *Маричка битка*. Историја српског народа књига прва од најстаријих времена до Маричке битке (1371). Београд: СКЗ.

Михаљчић, Раде (2001): *Лазар Хребељановић, историја, култ, предање*. Београд: Српска школска књига Knowledge.

Нарочница, В. Наталија (2003): *Русија и Словени у свијету промјена: универзалистички пројекат у свијетлости религиозно-филозофских основа историје*. Београд: Богословски факултет.

Његош, Петар Петровић (1964): *Горски Вијенац*. Изабрана дела, Југословенски класици. Београд: Народна књига.

Петровић, Соња (2018): „*О Божјој казни због грехова наших*“: прича о паду Српског царства у делу Константина Михаиловића из Островице, Савремена српска фолклористика V: Фолклорно наслеђе Срба са Косова и Метохије у словенском контексту, Удружење фолклориста Србије Богословија „Светога Кирила и Методија“ у Призрену Матица српска, Београд, Призрен, Нови Сад.

Поповић, Павле (1918): *Југословенска књижевност*. Cambridge: Printed at the University Press.

Пупин, И. Михајло (2016): *Са пашињака до научењака*. Београд – Нови Сад - Идвор: Карић фондација: Матица српска.

Пурковић, Ал. Миодраг (1975): *Јелена жена цара Душана*. Диселдорф: Српске православне епархије за западну Европу.

Радосављевић, Артемије, епископ (2005): *Проблем неусловљености или условљености оваплоћења Бога Логоса, Са Христом кроз живот*: Београд: АТОС Мисионарски и духовни центар.

Радосављевић, Јован, протосинђел (1985): *Исихазам*. Теолошки погледи, година XVIII, број 1-3: Београд: Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве.

Ранковић, Зоран (2018): *Словенски преводи*, Родољуб Кубат/Предраг Драгутиновић Лексикон библијске егзегезе. Београд: Библијски институт Православног богословског факултета Универзитета у Београду.

Рудић, Срђан (2001): *О првом помену презимена Мрњавчевић*. Историјски часопис, књ. XLVIII. Београд: Историјски институт.

Тарановски, Теодор (2002): *Историја српског права у Немањинској држави*. Београд: Лирика.

Томић Ђурић, Марка (2019): *Фреске Марковог манастира*. Београд: Битољ: Балканолошки институт САНУ: Архиепископија охридска и Митрополија скопска.

Трифуновић, Ђорђе (1979): *Деспот Стефан Лазаревић, књижевни радови*. Београд: СКЗ.

Трифуновић, Ђорђе (2009): *Стара српска књижевност основи треће проширено издање*. Београд: Чигоја штампа.

Boban Milenkovic

**THE SPIRITUAL DIMENSION OF THE FOLK EPIC POEM
UROŠ AND MRNJAVČEVIĆI**

Epic times related to the holy Nemanjić family, Marko Kraljević, Holy Prince Lazar, Kosovo and Metohija, Prizren, Kruševac or Gračanica and Lazarica, Ravanica – wherever and whenever they were built, again and again, by the new Nemanjas, Lazars and their children – are the only present in which Serbs, understanding the past, have their own future. Without that continuous spiritual epic, which is nothing more than the gospel sung with fiddles, it is impossible to understand the Serbs, and it is even more difficult for a Serb to understand himself as one who is founded on the Gospel Covenant of Saint Sava sealed with the Kosovo-Metohija signpost and example – which we are as a people and as an individual born and sealed by the Church of Christ.